

Shevchenko National University (1917) became the prototype of the national high school that combined classical education content with deep Ukrainian nationalistic component. Innovative potential of Kamenets-Podolsk Ukrainian State University that successfully implemented the right for higher education and adequate to national needs was defined.

Developmental peculiarities of conceptual approaches to the Ukrainian University idea and its implementation during national state establishment in 1917–1920: constructive policy of the Ukrainian Governments aimed at fostering a citizen of Ukraine and that of the world, which was based on the principles of consistence, tolerance, diversity, social, gender and national equality, respect for the autonomy of higher educational institutions, broad public participation; affirmation of the right for writing and defending a thesis in the Ukrainian language; expansion of the Ukrainian studies range, activation of scientific schools work; native language competence of a new Ukrainian intelligentsia generation representatives, their involvement in the educational work implementation among the population were determined. Among these three approaches (radical, moderate and conservative) as a result of lively discussions, the supporters of gradual establishment of the Ukrainian University won a victory (revolutionary means were rejected, temporary bilingualism, coexistence of the Ukrainian and Russian higher education institutions were admitted).

The subject of further research will become foreign institutions contribution to elaboration of Ukrainian studies subject matter and development of National University idea.

Key words: *Ukrainian university idea, national revival, national educational ideal, Ukrainian studies, national identity, national self-identification, model of higher educational establishment, history of higher education.*

УДК 37.013.73

М. М. Суділовська

Дрогобицький державний педагогічний
Університет імені Івана Франка

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА Я. А. КОМЕНСЬКОГО В ОЦІНКАХ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Стаття присвячена дослідженню коменіологічної діяльності відомого славіста, філософа й літературознавця Д. Чижевського, виокремленню педагогічної складової в його поглядах. Акцентовано увагу на аналізі праць Д. Чижевського, у яких розкрито філософсько-педагогічні засади пансофічних ідей Я. А. Коменського та показано роль морально-релігійного виховання у розвитку особистості. Зроблено спробу комплексного дослідження рецепції педагогічної спадщини чеського вченого у працях українського представника гуманістики Д. Чижевського.

Ключові слова: *Дмитро Чижевський, Ян Амос Коменський, коменіологічні дослідження, педагогічна спадщина, пансофічні ідеї, славістика, духовна історія, філософська концепція.*

Постановка проблеми. Постать відомого чеського педагога Яна Амоса Коменського була предметом особливого зацікавлення вчених різних країн та епох. Його творчість досліджували і педагоги, і філософи, і історики, і літературознавці. Проте саме Дмитрові Чижевському належить чільне місце в дослідженні спадщини славетного педагога, який віднайшов головний твір Я. А. Коменського «Загальна порада про виправлення людських справ», що вважався назавжди втраченим.

Дмитро Іванович Чижевський належить до числа тих видатних науковців, у творчості яких органічно поєднуються дослідження європейських культур та знакових персоналій крізь призму різних наукових галузей та підходів. Насамперед, його ім'я пов'язує із розвитком славістики, філософії, історії літератури. Значно менше уваги приділено вивченню педагогічної складової творчості Д. Чижевського. У цьому контексті коменіологічні студії знаного славіста є предметом спеціального дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Біографічний аспект дослідження спадщини Д. Чижевського широко представлений архівними матеріалами, які зібрані і систематизували І. Валявко, М. Магідова, Є. Пшеничний, А. Ріхтер, В. Кортгаазе [2], В. Янцен та ін. Літературознавчі погляди ученого ґрунтовно проаналізовано у працях О. Блашків, М. Гольберга, М. Зимомрі, О. Мишанича [4], Р. Мниха, О. Пріцака, В. Артюх, Е. Вінтер, В. Горський, Г.-Г. Гадамер, В. Лісовий детально висвітлили філософську концепцію Д. Чижевського. Значно менше праць присвячено дослідженню його постаті як коменіолога. У цьому контексті слід виділити праці сучасних українських дослідників: О. Блашків [1], О. Даниленка, В. Кеміня, В. Лучкевич, у яких висвітлено окремі аспекти коменіологічних студій ученого крізь призму філософсько-педагогічної рефлексії.

Мета статті – проаналізувати праці Д. Чижевського, присвячені дослідженню педагогічної спадщини Я. А. Коменського, з'ясувати його роль у розвитку коменіологічної науки.

У ході дослідження були застосовані такі **методи**: біографічний, пошуково-бібліографічний, структурно-системний аналіз змісту коменіологічних студій Д. Чижевського; узагальнення й систематизація матеріалів, отриманих при вивченні першоджерел для формулювання й обґрунтування висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зацікавлення спадщиною чеського педагога в науковій діяльності Д. Чижевського не було випадковим. Після свого переїзду до Чехословаччини у 1924 році він активно працює над вивченням історії філософії слов'янських народів, насамперед української, чеської та словацької. У своїх дослідженнях спадщини Г. Сковороди як одного з видатних слов'янських містиків Д. Чижевський згадує ім'я Я. А. Коменського, твори якого були відомі в українських наукових колах тієї доби [3, 84]. Намагаючись вписати Г. Сковороду в європейську духовну спадщину, Д. Чижевський робить компаративний аналіз його поглядів та видатних слов'янських мислителів XVII століття (Штітного, Коменського, Склеуса). Так, зокрема, у праці «Філософія Г. С. Сковороди» він неодноразово порівнює погляди Г. Сковороди з ідеями Я. А. Коменського, особливо щодо дуалістично-містичної символіки побудови світу: «Варті уваги ті образи подвійного світу, що їх зустрічаємо в Коменського та що нагадують Сковороду: «Видне стоїть на невидному». «Усі речі укріплені на Бозі, подібні

до цих чотирьох порівнянь: образ у дзеркалі, що відбиває живий образ; коли усунути цей живий, то зникає й той у дзеркалі. Або як тінь (укріплена) в тілі, що його тінню вона є; коли відсунути тіло, то разом тінь стає нічим... Так і цей світ не що інше, як видна тінь невидного Бога, який живе в недосяжному світлі, як відбиток у дзеркалі наших очей невидного буття, що живе самим собою, як видна периферія, що проведена з невидного центру, як видне дерево, що виросло з невидного кореня божества» [6, 105]. Аналізуючи погляди обох мислителів, Д. Чижевський намагається витворити духовне обличчя слов'янських народів, реконструювати образ духу кожної нації з метою виокремлення загальнолюдського ідеалу. У цьому процесі важливою складовою є духовна культура кожного народу, що репрезентує протилежні підходи до певних філософських засад становлення нації та через синтез яких відбувається реальний поступ усього людства.

Активна ж коменіологічна робота Д. Чижевського розпочалась у галльський період його життя (1932 – 1945). У цей час він працював на посаді лектора російської мови в університеті Галле-Віттенберг імені Фрідріха, який володів кількома великими науковими бібліотеками. Саме в одній з них у 1934 році Д. Чижевський віднайшов втрачені частини книги Я. А. Коменського «Загальна порада про виправлення людських справ».

Зазначимо, що в міжвоєнний період спадщина Я. А. Коменського фактично не досліджувалася. В академічних колах Чехословаччині тієї доби панував позитивістський підхід до вивчення різних наукових проблем. Згідно цього підходу усі дослідження сутності явищ, субстанції та речей є метафізичним пізнанням, тобто ненауковим. Як зазначав сам Д. Чижевський, чехословацька наука, зокрема й коменіологія, використовувала природничо-науковий метод при дослідженні не тільки природи, але й суспільства, мови, культури, що не могло не позначитися на коменіологічних дослідженнях. Адже зрозуміти погляди Я. А. Коменського, який належав до видатних мислителів-містиків XVII ст., представникам позитивістського підходу було неможливо [9, 76]. Навіть відомий чеський коменіолог першої половини XX ст. Й. Гендріх вважав філософську концепцію Я. А. Коменського «глухим кутом» у розвитку науки [11, 137].

Незважаючи на усе вищенаведене, Д. Чижевський продовжував досліджувати знайдені манускрипти Я. А. Коменського. Передовсім він звернувся до чеського коменіолога Й. Гендріха для перевірки достовірності знайдених матеріалів, не дивлячись на те, що їхні погляди щодо інтерпретації творів чеського педагога суттєво різнилися [1, 28]. Листування між ними тривало досить тривалий відтинок часу, оскільки Д. Чижевський надсилав сфотографовані частини рукопису та перші друковані видання, що не каталогізувалися за ім'ям автора, які потрібно було детально проаналізувати та встановити їх ідентичність.

Про свою знахідку широкому колу науковців Д. Чижевський повідомив лише наприкінці 1935 року, опублікувавши статті у фахових часописах: чехословацькому – «Slovo a slovesnost» [10] та німецькому – «Zeitschrift für slavische Philologie» [8]. Насамперед він проаналізував обставини, за яких твори Я. А. Коменського могли опинитись у бібліотеці міста Галле, а потім подав опис знайдених частин. Зокрема Д. Чижевський акцентує увагу на знайденому пансофічному словнику «Lexicon Pansoficum», у якому подано доволі широкий список слів і гасел, що використовувались у самому творі «Загальна порада...». На думку автора, мета словника – вивільнити об'ємний текст твору від тлумачень та роз'яснень різних понять і явищ та систематизувати науково-категоріальний апарат [10, 118].

Два інші знайдені рукописи – це власне невідомі частини «Загальної поради...» Я. А. Коменського. До цього часу науковцям були відомі тільки дві частини твору – «Панаугія» та «Панегерзія». Відмітимо, що «Загальна порада...» складається із семи частин, у яких поетапно подано поради щодо реформування суспільства в цілому. Так, «Панегерзія» – пробудження – є вступною частиною твору, що має на меті підштовхнути людство до суспільних реформ. Наступною частиною є «Панаугія» – загальне розуміння, загальне усвідомлення. Після неї йде «Пансофія», тобто загальна мудрість, підготовка до всезагального знання. Центральну частину твору займає «Пампедія», яка асоціюється із загальним вихованням, що, на відміну від думок, висловлених у «Великій дидактиці», повинно тривати упродовж усього життя людини. У «Панглотії» увагу зосереджено на культурі мови, створенні універсальної мови, у межах якої розвивалися б і інші національні мови. «Панортозія» стосується питань організації релігійного, політичного й наукового життя суспільства. Остання частина твору – «Панутезія» – присвячена демонстрації способу реформування суспільства. У своїй статті Д. Чижевський відмічає, що серед знайдених рукописів бракує саме останньої частини твору – «Панутезії».

У заключній частині своєї розвідки Д. Чижевський відзначає необхідність аналізу педагогічних поглядів Я. А. Коменського та їх інтерпретації в контексті пансофічних ідей, оскільки саме в «Загальній пораді...» яскраво виражено переплетіння філософсько-педагогічного й релігійного змісту його концепції про виправлення світу [10, 119]. Таким чином, можемо констатувати, що в пансофічних ідеях чеського педагога увагу сконцентровано на створенні зв'язку між знаннями та загальнолюдськими цінностями, формуванні життєвого шляху окремої особистості крізь призму вдосконалення суспільства.

Зауважимо, що коли ця стаття була в друці, Д. Чижевський віднайшов останню частину «Загальної поради...» – «Панутезію», заповнивши цим самим практично повністю прогалини в головному пансофічному творі чеського педагога. Наступні коменіологічні дослідження упевнили

українського славіста в необхідності повного видання творів Я. А. Коменського та кваліфікованій інтерпретації його спадщини. Відтак, налагодивши контакт із Й. Гендріхом, який у той час був головним редактором видання творів Я. А. Коменського, Д. Чижевський умовив його опублікувати віднайдені твори чеського вченого [2, 131]. Перед Дмитром Івановичем постала копітка робота – передрукувати та прокоментувати об'ємні рукописи Я. А. Коменського, що повинні були увійти трьома томами до повного зібрання його творів.

У період Другої світової війни український учений продовжував активно займатися коменіологічною роботою. Передрук творів Я. А. Коменського потребував значних фінансових та фізичних зусиль. До цієї роботи він залучив своїх учнів та аспірантів, а також додатково оплатив найманих працівників. Утім часу та грошей катастрофічно бракувало. Про це свідчить зокрема і його листування з Й. Гендріхом, де Д. Чижевський скаржився на повільний темп роботи в переписуванні окремих частин «Загальної поради...» та недостатньо ретельний підхід до передруків [2, 142]. У цей час він також працював і над нарисом про стилістичні особливості «Лабіринту світу та раю серця» та коректурою «Пансофічного словника» Я. А. Коменського, аналізом його філософських ідей у контексті епохи Бароко. Проте ці дослідження побачили світ під час його перебування в Гарварді, а «Загальна порада...» вийшла друком тільки у 1966 році без коментарів Д. Чижевського, якого в Чехословацькій соціалістичній республіці, як і в Радянському Союзі, вважали буржуазним націоналістом та намагалися взагалі не згадувати його ім'я.

У 1949 році Д. Чижевський переїхав до Гарвардського університету. Тут він працював у статусі гостьового лектора, викладаючи давньоруську, українську й російську літератури, порівняльну історію слов'янських літератур тощо. Проте він також не полишав коменіологічні дослідження. Зокрема, відомий славіст працював над поглибленим вивченням теолого-філософських ідей Я. А. Коменського у праці «Лабіринт світу та рай серця» та її літературним аналізом [7]. У контексті теми нашого дослідження слід звернути увагу на виявлення Д. Чижевським педагогічних та морально-виховних ідей твору. Так, аналізуючи тему духовних мандрів головного героя, учений відмічає її повчальний характер: символічне зображення лабіринту світу, що асоціюється зі злом, переживання душевних мук героя від побаченого веде до пошуку дороги до вічного блаженства [7, 98]. Таким чином, можна стверджувати, що морально-релігійне виховання людини було важливою складовою у формуванні благочестивої особистості, що здатна знайти вихід із моральної кризи, у якій опинилося тогочасне суспільство. Відтак і внутрішнє переродження кожної окремої особистості стане реальним стимулом до реформування світу, пошуку шляху, який веде до справжнього християнства [7, 89]. Як видно, навіть у ранньому творі Я. А. Коменського

простежуються пансофічні ідеї побудови нового суспільства, толерантного до людей різних віросповідань та національностей.

Після повернення із США Д. Чижевський продовжив дослідження спадщини відомого педагога. У Німеччині він окремо видає «Пампедію», працює над передруком «Панаугії», пише до неї вступне слово, а також досліджує проникнення та поширення творів Я. А. Коменського у східних слов'ян. Зокрема, у цій розвідці він наголошує, що праці чеського педагога можна знайти в бібліотеці Ф. Прокоповича, відомого богослова та філософа епохи Петра I [5, 528]. Також Д. Чижевський відмічає, що підручники Я. А. Коменського «Obris pictus» та «Jauna regum» використовувалися в російських школах для вивчення іноземних мов та слугували взірцем для створення власних підручників з вивчення рідної мови [5, 527]. Загалом зазначимо, що ця розвідка українського вченого, що присвячена історіографічному дослідженню праць Я. А. Коменського, які були популярними на теренах Російської імперії у XVII – XVIII ст., сприяє більш повному розумінню ролі провідних педагогічних ідей чеського педагога в розвитку вітчизняної педагогічної думки та шкільництва зазначеного періоду.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо констатувати, що Дмитро Чижевський по праву заслуговує на почесне звання видатного коменіолога ХХ століття. Його коменіологічна діяльність багатоаспектна й різноманітна: від архівних пошуків та публікації невідомих творів Я. А. Коменського до інтерпретації його філософсько-релігійних, суспільно-політичних, педагогічних поглядів, розкриття його постаті як видатного слов'янського мислителя, універсального вченого свого часу. З відкриттям «Загальної поради про виправлення людських справ» Д. Чижевський розпочав нову сторінку в історії систематизації усієї спадщини Я. А. Коменського. Окрім того, публікація та інтерпретація Д. Чижевським віднайдених творів славетного вченого дозволила сучасним дослідникам по-новому оцінити його спадщину, розкрити його не тільки як дидакта, але і як філософа, літератора, мовознавця.

Перспективними напрямками дослідження вважаємо вивчення та аналіз тих аспектів епістолярної спадщини Д. Чижевського, що стосуються питань дослідження творчості Я. А. Коменського, особливо виявлення тенденцій впливу тогочасних коменіологів на становлення його коменіологічних поглядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блашків О. Чеська і словацька культура в житті та науковій спадщині Д. Чижевського : монографія / О. Блашків. – Siedlce : Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2010. – 432 с.
2. Кортгаазе В. Від Меланхтона до Коменського і Чижевського / В. Кортгаазе. – Дрогобич – К. : Коло, 2005. – 378 с.
3. Кортгаазе В. Чижевський і Коменський. З історії відкриття та інтерпретації основного твору Яна Амоса Коменського / В. Кортгаазе // Славістика / За ред. Р. Мниха,

Є. Пшеничного. – Т. 1 : Дмитро Чижевський і світова славистика. – Дрогобич : Коло, 2003. – С. 79–98.

4. Мишанич О. Дмитро Чижевський – історик давньої української літератури / О. Мишанич // Слово і час. – 2003. – № 4. – С. 7–14.

5. Чижевский Д. Произведения Коменского у восточных славян в 17–18 вв. / Д. Чижевский // Slavia. – 1970. – XXXIX. – Heft 4. – S. 512–530.

6. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова / Д. І. Чижевський. – Харків : Прапор, 2004. – 272 с.

7. Čiževsky D. Comenius' "Labyrinth of the World" : Its Themes and Their Sources / D. Čiževsky // Harvard Slavic Studies. – 1953. – Vol. I. – P. 83–135.

8. Čyževskýj D. Neue Comenius-Funde / D. Čyževskýj // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1935. – Band 12. – S. 179–183.

9. Čyževskýj D. Wesen und Aufgaben der tschechoslovakischen Philosophiegeschichte / D. Čyževskýj // Slavische Rundschau. – 1936. – Völker 8. – S. 69–80.

10. Čyževskýj D. Ztracené části Pansofie Komenského nalezeny / D. Čyževskýj // Slovo a slovesnost. – 1935. – Ročník 1. – Číslo 2. – S. 118–119.

11. Hendrich J. Komenského logika / J. Hendrich // Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského. Zábřeh na Moravě. – Brno, 1937. – Band 14. – S. 131–138.

РЕЗЮМЕ

Судиловская М. М. Педагогическое наследие Я. А. Коменского в оценках Дмитрия Чижевского.

Статья посвящена исследованию комениологической деятельности известного слависта, философа и литературоведа Д. Чижевского, выделению педагогической составляющей в его взглядах. Внимание автора акцентировано на анализе трудов Д. Чижевского, в которых раскрыты философско-педагогические основы пансофических идей Я. А. Коменского, а также показана роль морально-религиозного воспитания в развитии личности. Сделана попытка комплексного исследования рецепции педагогического наследия чешского ученого в трудах украинского представителя гуманистки Д. Чижевского.

Ключевые слова: *Дмитрий Чижевский, Ян Амос Коменский, комениологические исследования, педагогическое наследие, пансофические идеи, славистика, духовная история, философская концепция.*

SUMMARY

Sudilovskaya M. Pedagogical heritage of J. A. Comenius in assessments of Dmitry Chyzhevsky.

The article is devoted to the Comeniology studies of D. Chyzhevsky, famous Slavish researcher, literary critic and philosopher, the identification of pedagogical component in his views. The first research works of D. Chyzhevsky about the Czech teacher have been analyzed, the factors that contributed to his interest of J. A. Comenius' heritage have been revealed. Comeniologic activity of D. Chyzhevsky in the University of Halle that is linked to the finding of J. A. Comenius' pansofic work "General advice on the correction of human affairs" has been characterized. Having analyzed this work, D. Chyzhevsky concluded that it was not only philosophical and pedagogical work, which showed theoretically how to correct society but universal encyclopedic work. He stressed that in the pansofic ideas of Czech teacher the attention was focused on creating a connection between knowledge and human values, forming life path of the individual through the prism of improving society.

Publication and interpretation by D. Chyzhevsky of discovered works of the famous scientist contributed to the viewing of his heritage, the new assessing of his pedagogical views. The author's attention is paid to the analysis of D. Chyzhevsky's works, which revealed

the philosophical and pedagogical principles of pansofic ideas of J. A. Comenius and shown the role of moral and religious education in personal development. The attempt of complex research of the reception of Czech scientist's pedagogical heritage in the works of the Ukrainian representative of humanities D. Chyzhevsky has been made.

It was proved that his comeniologic activity was multifaceted and various: from archival searches and publication of unknown works of J. A. Comenius to the interpretation of his philosophical, religious, socio-political, pedagogical views, the disclosure of his personality as a prominent Slavic thinker, universal scientist of his time. It was found out that D. Chyzhevsky's comeniology studies had enormous implications for the development of pedagogical ideas of the twentieth century.

Promising areas of research are the study and analysis of those aspects of the epistolary heritage of the D. Chizhevsky concerning research works of J. A. Comenius, especially the identification of trends influence of contemporary comeniologists on the formation of his comeniologic views.

Key words: *Dmitry Chyzhevsky, Jan Amos Comenius, comeniology research, pedagogical heritage, pansofic ideas, Slavic studies, spiritual story, philosophical concept.*

УДК 37.018 : 355.231 (477) (09)

І. В. Тичина
Житомирський військовий
інститут ім. С. П. Корольова

ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ УСРР В РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ, ЯК ГОЛОВНА ПЕРЕДУМОВА ДО СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 20-Х РР. ХХ СТОРІЧЧЯ

У даній статті розкриваються першооснови створення системи підготовки військових фахівців для Робітничо-селянської Червоної армії на території України у 20-х роках ХХ сторіччя. На основі архівних та інших джерел розглядається процес створення та розвитку системи військової освіти в Україні в роки громадянської війни (1919–1921 рр.). Досліджено зміст професійної підготовки, відповідно проаналізовані навчальні програми, терміни навчання, питання підбору військових фахівців для Червоної армії Української Соціалістичної Радянської Республіки, комплектації та безпосереднього функціонування військових навчальних закладів. Відображено процес «українізації» військових навчальних закладів у заданий період, а також виявлено чинники та передумови створення системи військової освіти в Україні у 20-х рр. ХХ сторіччя.

Ключові слова: *курсант, РСЧА УСРР, радянські командирські курси, Наркомвійськсправ, реформа військової освіти.*

Постановка проблеми. В умовах триваючого військового конфлікту на сході України та загального національно-патріотичного піднесення виник неабиякий інтерес до української військової історичної спадщини та досвіду. Використання цього досвіду при проведенні освітніх військових реформ у даний час дає можливість оптимізувати ці перетворення, реформувати систему підготовки військових фахівців, адже рівень професійної підготовки військових фахівців завжди є вирішальним фактором у війні. Подальше всебічне дослідження проблематики в суто історичному векторі має важливе наукове значення: з'ясовує чинники й